

HAYOTIYLIK VA HAQQONIYLIK - DRAMATURGIYA ASOSI

Rahmonova Bahora Yuldosh qizi

Mustaqil izlanuvchi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10053152>

ARTICLE INFO

Received: 23th October 2023

Accepted: 29th October 2023

Online: 30th October 2023

KEY WORDS

Dramaturgiya, hayotiylik, ssenariy, rejissyor, aktyor.

ABSTRACT

Oliy maqsadning mavjudligi asarning bir butunligini, uning tuzilishida ham, personajlarning xatti-harakatlari, fikrlari, his- tuyg'ularida ham mustahkam mantiq mavjudligini belgilaydi. Dramatik asar, ssenariy mantiqi avvalo personajlarning xatti-harakati mantig'ida namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada dramaturgiyada hayotiylik va haqqoniylikning namoyon bo'lish masalalari muhokama etiladi.

KIRISH

Bu jihatdan drama turmushning aynan o'ziga o'xshaydiki, turmushda ham inson xarakteri xatti-harakatda chinakamiga ochiladi. Inson o'zi haqida nima deb o'ylamasin, hatto u haqida boshqalar nimalar o'ylamasinlar, insonning kimligini ochib bera olmaydilar; insonning kimligi faqatgina uning xatti-harakatida, qiladigan ishlarida ma'lum bo'ladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

K.S.Stanislavskiy "Oliy maqsad" haqidagi ta'limotida asarda yoki ssenariydagi taklif etilgan shart-sharoitni bilmay turib, ya'ni hayotning o'zini bilmay turib, aktyor o'z oldiga qo'yilgan muayyan vazifa va oliy maqsadni shu shart-sharoitga qo'yib ko'ra olmasligini uqtiradi. Aktyor o'zini "taklif etilgan" shart-sharoitga olib kirish jarayoni nimadan iborat va u qanday sodir bo'ladi, degan savolga javob berish uchun avvalambor dramatik asar yoki ssenariyning ba'zi jihatlarini ko'rib chiqishga to'g'ri keladi. Inson organizmi qo'l, oyoq, o'pka va yurakning arifmetik yig'indisidan iborat bo'lmaganidek, har qanday badiiy asar ham ijrochilarning bunday yig'indisidan iborat emas. Badiiy asar personajlarning bir-biriga moslashgan faoliyati, o'zaro munosabati va birgalikdagi harakatidan iborat. Bu jihatdan badiiy asar organizmga o'xshaydi: unda alohida komponentlar oddiygina qo'shilmaydi, balki bir-birlariga yordamlashib, uzviy bog'liq holda harakat qiladi. Asarning barcha komponentlarini birlashtiruvchi birdan-bir asos uning g'oyasi yoki K.S.Stanislavskiy aytganidek, oliy maqsadi – vazifasidir. Badiiy asarning g'oyasi va oliy maqsadi san'atda aks ettirilgan voqelikning va san'atkorning bu voqelikka munosabatlarida umumlashgan, uyg'unlashgan bo'lishi zarur. San'atdagi xalqchilik, tasvirlanayotgan asardagi muayyan g'oyaviylik yagona maqsadga qaratilishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Bernard Shou nutqda intonatsiyaning qanday imkoniyatlari yashirinib yotishi mumkinligi haqida bunday deb yozadi: "Yozuv san'ati grammatik jihatdan g'oyat puxta ishlanganiga

qaramay, intonatsiyani aniqlashga kelganda butunlay o'jizdir, masalan, "ha" deyishning ellik usuli va "yo'q" deyishning besh yuz usuli boru, buni yozishning faqat bir usuli bor". To'g'ri, bu o'rinda Bernard Shou yozma nutq haqida gapirayapti, ammo uning fikrini og'zaki nutqqa ham tatbiq etish mumkin. Badiiy asarni bir organizm sifatida tushunmoq uchun personajlarning fikr va tuyg'ulari mantiqini tushunmoq kerak. Personajlar fikr va tuyg'ulari mantiqini tushunish uchun esa ularning xatti-harakati mantiqini, fikr va istaklari mantiqini tushunish lozim. Chunki fikr va his-tuyg'ular mantiqi xatti- harakatlar mantiqi bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Xatti-harakatlar mantiqi va personajlarning fikr va his-tuyg'ulari mantiqi orqali tomoshabinga yetkaziladigan eng asosiy narsa, ya'ni san'atkorning g'oyasi, asarning oliy maqsadi ochilishini unutmazlik zarur. Busiz spektakl, tomosha jamiyat uchun foydali fikr yuritish mezonini bo'la olmaydi. Shu sababli Stanislavskiy sistemasini mukammal o'rganish talabalar, aktyorlar va rejissyorlar uchungina emas, balki dramaturglar, ayniqsa yosh ssenariychilar uchun ham g'oyat foydalidir. Stanislavskiy sistemasi teatrning dramaturgiyaga qanday yuqori talablar qo'yishni, dramani chinakam realistik, badiiy izchil va san'atkorona asar darajasiga ko'tarish uchun nimalar qilish kerakligini ko'rsatib beradi.

Rejissyor – tashkilotchi, badiiy rahbar, jamoa tarbiyachisi, muallim hamda yaxshi ijrochi, aktyor bo'lishi kerak. Stanislavskiy sistemasi, V.I.Nemirovich-Danchenko ta'limotida rejissyor - pesa talqinchisi, rejissyor - ko'zgu va tashkilotchi ekanligi ta'kidlangan. Rejissyor – tomosha yaratishda barcha ijodiy jarayonning tashkilotchisi, yagona oliy maqsadga, g'oyaga yo'naltirishda barcha jamoaning yo'l boshchisi sifatida gavdalanadi. U o'ziga nisbatan nihoyatda talabchan, doimo o'z ustida ishlovchi, izlanuvchan, tomoshabinlar oldida javobgarlikni his etib zamon talablariga hozirjavob shaxs bo'lishi lozim. Shuning uchun sahna asari yaratishda rejissyor shaxsining, dunyoqarashining, hayotni, axloqiy qoidalarni bilish, inson ruhiy holatini tushunish, san'at turlari va qonunlarini bilish, ijod, tasavvur (fantaziya) texnologiyasini mukammal o'zlashtirgan bo'lishining ahamiyati kattadir.

Dastlabki aktyorlik mahorat elementlari mashqlari ustida ishlash bilan birga rejissuraning ilk qadami etyudlar asosida rejalashtiriladi. Etyudlar ham maxsus tahlilga asosan kichik bir hayotiy voqelikni xatti- harakatdagi ifodasi bo'lib, mukammal dramaturgik janrga mansub holda izlanadi. Etyudlar asosan talabalarga yaqin hayotiy voqeliklar asosida tanlanadi. Etyud tanlab olingach, g'oyasi, bosh mavzu, yetakchi –harakat, asosiy voqeasi, oliy maqsadni xatti-harakat qiluvchilar vazifalari va qaysi janrga mansubligi, mavzu dolzarbligi aniqlanadi. Etyud tanlashda mavzu rang-barangligiga alohida e'tibor berilsa maqsadga muvofiq ish bo'ladi.

Sahnaga qo'yilgan dramatik asar (etyud) tomosha uchun mo'ljallanib, tomoshabopligi esa har tomonlama hisobga olinadi. Sahnaviy shakli, mazmun birligiga mos kelishi jamoaning ijodiy imkoniyatlariga ham bog'liq. Sahnaboplik shakllarini axtarishda rejissyorning tasavvuri va fantaziyasining ahamiyati salmoqli va samarali bo'lishi zarur.

Etyuddagi obrazli yechimni aniqlash fantaziya bog'liq. Kuzatuvchanlik fantaziyaning rivojlantiradi va etyud ustida ishlashda qiziqarli sahna harakatlarini yaratishga imkoniyatlar ochadi. Rejissura kasbi aniq reja tuzish va uni badiiy sahnada amalga oshirishda, hayotda kuzatuvchan, chuqur ilmga tayangan, bilimli, zamon talablariga hozirjavob bo'lishni talab etadi.

Etyud ustida ishni dastlab, etyud nima haqida, oliy maqsad nima, nima demoqchiman, ilgari surilgan g'oya nima? degan savollarga javob izlashdan boshlash kerak. Uning janri, yetakchi xatti-harakat, bosh voqea, asosiy voqea, voqealar tizmasini aniqlash, etyuddagi

qarama-qarshilik, etyud kompozitsion tuzilishi: syujet yo'li, tugun, kulminatsiya va yechimni aniqlash zarur. Xullas, dramaning qaysi elementi, qaysi vositasi bo'lmasin, u hayotiylik va haqqoniylikka asoslanmog'i lozim.

Ba'zan asarlarda konflikt keskin bo'ladi. Ammo yechim asar konfliktning umumiy ruhiga mos kelmay qoladi. Tugunlar bor, rivoj ham bor, asar davomida voqealar keskin sur'at bilan o'zgarib borishi ham taxmin qilingan. Ba'zi san'atkor yozuvchilarning asarlarini o'qiganimizda nimalardir aytilmay qolib ketganga o'xshaydi.

Aytilmay qolganlarini kitobxon o'zi o'ylab topib oladi. A.P.Chexov do'stlaridan biriga yozgan xatlaridan birida: "Men asar yozar ekanman, hamma gaplarni ayta bormayman. Aytilmay qolgan narsalarni kitobxonning o'zi qo'shib qo'yishiga to'la ishonaman" – degan edi.⁷ A.P.Chexov o'sha kishiga yozgan xatlarining yana birida: "Ikki narsani bir- biridan ajrata bilish kerak. Biri masalani yechib borish, ikkinchisi masalani to'g'ri qo'ya bilish kerak", deb yozgan edi. Chexov to'g'ri qo'yilgan masalani kitobxon yoki tomoshabinning o'zi to'g'ri yecha oladi degan ma'noda bu fikrlarni yozib qoldirgan.

XULOSA VA MUNOZARA

Dunyoni anglash, voqelikni tushunish va badiiy ifodalash obraz – xarakterlar yaratish orqali amalga oshiriladi. Badiiy asarning markazida hamma vaqt inson turadi. Insonning hayoti, mehnati, kurashi, his- tuyg'ulari, qarashlari, fikr mulohazalari asar mazmunining shaklini, syujetini tashkil etadi. Qahramonga xos vaziyatlar ochib berilishi orqali biz asarning ma'lum talabga javob berishini aniqlaymiz. Dramaturgiyada badiiy xarakter yaratishga juda katta ahamiyat beriladi. Xarakter yaratish asar markaziga qo'yiladi, chunki dramatik harakatni tashkil qilish barcha voqea-xodisalarni ishga soluvchi shaxsiyat xarakterining o'zida namoyon bo'ladi. Inson dramada hukmron kuchga aylanadi. Xarakter keng qamrovli atama bo'lib, o'z ichiga katta ma'noni oladi. Qahramon ham, obraz ham, personaj ham o'z mohiyatlari bilan xarakterga bog'lanadi.

References:

1. Umarov X. Tahlil san'ati. - T.2018.
2. Qoraboev U. Badiiy-ommaviy tadbirlar – T., 2016.
3. N. Karimov, S.Mamajonov, B. Nazarov (va boshqalar). XX asr o'zbek adabiyoti tarixi – T. 2019
4. Karimov N. Cho'lpon. – T. "Sharq", 2013.